

Krijnie Ciggaar

Byzantium tussen Oost en West tijdens de kruisvaardersperiode

In dit artikel bekijkt Krijnie Ciggaar hoe de beeldvorming tussen Oost en West tijdens de kruisvaardersperiode tot stand kwam. Ze bespreekt hiervoor de rol van taal en cultuur, religie en geschiedenis, de wederzijdse beïnvloeding, maar ook de Byzantijnse vervreemding van het Westen.

Het is niet eenvoudig het ontstaan en de ontwikkeling van een bepaald imago te duiden. Gebrek aan materiaal en historische kennis en een gebrek aan inlevingsvermogen belemmeren meer dan eens een goede interpretatie van de beeldvorming van de geschiedenis en cultuur van een land en van gezichtsbepalende figuren in de geschiedenis van een land. Beeldvorming over landen, over regeringen en over individuen is een fenomeen van alle tijden. De Middeleeuwen waren daarop geen uitzondering. Beeldvorming vindt plaats onder omstandigheden waarvan de details vaak onbekend blijven. Confrontaties, militair en psychologisch, kunnen een rol spelen. Afbeeldingen en beeldspraak geven een oordeel over 'de ander'. Fantasie en werkelijkheid vragen om een interpretatie van historische bronnen en beeldmateriaal.

Gedurende de middeleeuwen heeft Byzantium tot de verbeelding gesproken van de inwoners van West-Europa die in Byzantium vaak de Latijnen genoemd werden, voor het merendeel wonend in gebieden die tot het Romeinse Rijk hadden behoord. Na de officiële introductie van het christendom in het Romeinse Rijk verplaatste de Romeinse keizer Constantijn de Grote de hoofdstad naar het Oosten. Een nieuwe hoofdstad werd gesticht op de westelijke oever van de Bosporus, op de plaats van het oude Byzantion. De nieuwe hoofdstad, Constantinopel, kreeg de naam van haar stichter. In de loop der tijden werd de stad zowel het nieuwe Rome als het nieuwe Jeruzalem genoemd, steden met een roemrijk verleden: Rome in het Westen en Jeruzalem in het Oosten.

Beide steden hadden deel uitgemaakt van het Romeinse Rijk dat zich uitstreckte rond de oevers van de Middellandse Zee, een rijk dat elementen

van Oost en West in zich verenigde. Constantijn meende het rijk te beschermen door het machtscentrum naar het Oosten te verplaatsen. In het Westen ontstond langzamerhand een machtsvacuüm totdat Karel de Grote zich in 800 in Rome tot keizer liet kronen. Toen was de scheiding tussen de twee delen van het voormalig Romeinse Rijk - het West-Romeinse Rijk en het Oost-Romeinse Rijk - een feit en de breuk was nauwelijks meer te herstellen. In het Westen ontwikkelde zich een conglomeraat van staten en staatjes. Het Oosten, bleef een centraal geregeerd rijk, bestuurd vanuit Constantinopel, zich uitstrekkend over grote delen van Zuid- en Zuid-Oost Europa, Klein-Azië en andere gebieden in Azië zoals Syrië en Palestina. Met wisselend succes werden de grenzen in Oost en West verdedigd. Gebieden gingen verloren en werden soms heroverd. Het oostelijk deel van het voormalig Romeinse Rijk ging steeds meer een eigen politieke en culturele koers varen. En zo kreeg het Byzantijnse Rijk, onder oosterse invloeden, haar eigen identiteit die steeds meer ging verschillen van de identiteit van de verschillende landen in West-Europa.

Constantinopel werd een religieus, cultureel en politiek machtscentrum, op de grens tussen Oost en West, tussen Europa en Azië. De Bosporus vormde als het ware een 'brug' met pijlers of steunpilaren op beide continenten. De nieuwe hoofdstad zette niet alleen de instellingen van het Romeinse Rijk voort, maar oriënteerde zich tegelijkertijd steeds meer op het Oosten. De nabijheid van het Perzische Rijk en later de Arabische aanwezigheid dwong tot contacten, vijandig en vreedzaam. Interculturele kruisbestuiving vond zowel wetenschappelijk als artistiek plaats, en leidde bovendien tot contacten met gebieden nog verder naar het Oosten gelegen, zoals India en China. In de tiende eeuw heroverde Byzantium grote gebieden van Klein-Azië, Syrië, Palestina en een aantal Griekse eilanden zoals Kreta, waardoor de toegang tot Azië weer gemakkelijker werd en allerlei oosterse invloeden zich weer konden manifesteren. Byzantium combineerde zo een Romeinse verleden met een oosterse omgeving. Van oudsher woonde een aantal vroeg gekerstende volkeren zoals de Georgiërs, Armenen, Syriërs (benaming voor Grieks-orthodoxen en Syrisch-orthodoxen) en Nestorianen gedurende langere of kortere tijd binnen de grenzen van het Byzantijnse Rijk en was wederzijdse beïnvloeding tussen hen mogelijk, waarbij de Byzantijnse canon vaak beeldbepalend was.

Beeldvorming en identiteit zijn nauw met elkaar verbonden. Ze vormen als het ware twee kanten van een spiegel waarin men aan de ene kant, met zelfperceptie en reflectie, de eigen identiteit (het zelfbeeld) kon zien, terwijl

de andere kant deze toonde zoals gezien door 'de buitenwereld'. Aan beide kanten was sprake van beeldvorming. In Byzantium kon het oosterse element zich versterken: het Grieks werd de officiële taal en de Grieks-orthodoxe kerk kreeg het religieuze monopolie door staatskerk te worden waar de keizer aan het hoofd stond en de patriarch van Constantinopel de *primus inter pares* werd van de patriarchen van Alexandrië, Jeruzalem, Antiochië, Constantinopel en Rome. De oosterse patriarchaten Alexandrië, Jeruzalem en Antiochië lagen binnen de grenzen van het Oost-Romeinse Rijk, en maakten deel uit van het Byzantijnse Rijk, *de facto* of *de iure*, afhankelijk van de politieke situatie. Deze oosterse patriarchaten hadden hun eigen inbreng in de theologische en liturgische tradities, zoals duidelijk werd tijdens de conflicten over de beeldenverering, het zogenaamde iconoclasme. Politiek ging Byzantium haar eigen weg om de uitgestrekte gebieden in Oost en West te besturen en te beschermen. In het Westen was de aanwezigheid van een gekroonde keizer, die de eenheid van het rijk ondermijnde, een politieke uitdaging voor Byzantium, maar ook de agressie van een aantal westerse volkeren, zoals de Noormannen in Zuid-Italië was een niet te verwaarlozen gegeven. In het Oosten had men te maken met aanvallen van Perzen, Arabieren en Turken, en werd getracht de reeds genoemde christelijke volkeren binnen het rijk te houden.

Taal, religie en geschiedenis zijn belangrijke facetten van de identiteit van een land.¹ De christelijke inwoners van West-Europa waren van oudsher georiënteerd op het Oosten. Jeruzalem, Antiochië, Klein Azië en diverse steden in Griekenland maakten deel uit van hun religieuze 'erfgoed'. Tijdens hun pelgrimstochten naar Jeruzalem bezochten zij deze gebieden die behoorden tot het Byzantijnse Rijk. Constantinopel lag op de landroute en was een bekende pleisterplaats waar westerse reizigers de Byzantijnen in levende lijve ontmoeten. Westerse beeldvorming van Byzantium was vaak gebaseerd op persoonlijke waarneming, indien de politieke omstandigheden reizen mogelijk maakten. Byzantium was voor het Westen een brug en toegangspoort naar het Oosten. Het was de meeste westerse bezoekers wellicht ontgaan dat Byzantium haar sporen had achtergelaten in de Arabische wereld en in de wereld van de oosterse christenen. Byzantium beïnvloedde het dagelijkse leven van de Arabieren niet alleen door de aanwezigheid van badhuizen en ziekenhuizen, maar ook door eetgewoonten en andere elementen van

1. Zoals recentelijk nog bleek uit een opmerking van een onderminister in Iran die, sprekend over Amerika en Europa, opmerkte, 'Maar wij zijn anders. Iran heeft een oeroude geschiedenis', *NRC Handelsblad* (30 december 2005) voorpagina.

het leven van de Romeinen. Door contacten tussen Byzantium en Bagdad, via vertalingen van Griekse teksten, had de Arabische wetenschap kennis genomen van de klassieke filosofie en medische wetenschap. Op dezelfde wijze was er een uitwisseling geweest met het cultuurgood van de Georgiërs, de Armenen en de Syriërs. Deze culturele expansie was deel van de Byzantijnse geschiedenis. Omgekeerd was het mogelijk om sporen van de Arabische wereld in Constantinopel aan te treffen, waar een Arabische handelskolonie aan de Gouden Hoorn was gevestigd, met een eigen moskee. Arabische krijgsgevangenen bevonden zich in Constantinopel, alsook Arabische studenten, waarbij het onderscheid tussen christelijke Arabieren en moslims niet zelden onduidelijk bleef.

Van oudsher bestond in het Westen beeldvorming over Byzantium en zijn inwoners, maar details ontbreken meestal. Voor de kruisvaardersperiode heeft men de beschikking over meer materiaal. De geschreven bronnen zijn velerlei: kronieken, heiligenlevens, verslagen van gezantschapsreizen, reisbeschrijvingen, theologische verhandelingen en literaire teksten. Het wekt geen verbazing dat auteurs van literaire teksten belangstelling hadden voor het imago van hun helden of antihelden en ook zelf vaak over een groot beeldend vermogen beschikten. De vraag is of de auteurs van deze teksten een fantasievolle beeldvorming ontwikkelden of dat zij het traditionele beeld gaven dat leefde onder hun tijdgenoten. Beeldmateriaal is schaars en beperkt zich voornamelijk tot handschriften geschreven in de kruisvaardersstaten of handschriften die de kruistochten tot onderwerp hebben.

Binnen de beperkingen van dit artikel is het interessant te kijken naar de beeldvorming in westerse literaire teksten om te zien of taal, religie en geschiedenis overeenkomen met de gangbare ideeën over Byzantium en na te gaan in hoeverre zij de werkelijkheid van het leven in Constantinopel weergeven.² In de elfde, twaalfde en dertiende eeuw, de periode van de belangrijkste kruistochten, kwamen grote groepen pelgrims en kruisvaarders naar het Oosten. Voor de deelnemers aan de eerste kruistocht (1096), de tweede kruistocht (1147) en de vierde kruistocht (1203/1204) leidde de tocht via Constantinopel. Pelgrims en kruisvaarders bezochten de kerken en schatkamers vol relieken en andere kostbaarheden, in Constantinopel en in andere pelgrimsoorden op Byzantijs grondgebied (Corinthe, Thessalonica, Myra en Antiochië), alvorens verder te reizen naar Jeruzalem. Het moet de westerse pelgrims opgevallen zijn dat sommige pelgrimsoorden in het Oosten, zoals de kloosters van Sint Symeon Styliet de Jongere (bij Antiochië), Sint Symeon Styliet de Oudere (bij Aleppo) en Saidnaya (in

Het Byzantijnse geloof in de goddelijke oorsprong van de keizerlijke macht: Christus kroont Johannes II Comnenus en zijn zoon Alexius. Uit: Rosamond McKitterick ed., *The Times Medieval World* (Londen 2003) 140.

de buurt van Damascus) zowel door christenen als door moslims werden bezocht.

Tegen de verwachting van de Grieken gingen de bezoeken aan Constantinopel soms gepaard met gewelddadigheid (zoals plunderingen), meer dan eens een reden om de Latijnen snel over te zetten naar de Aziatische kant van de Bosporus. De feodale eed, door de leiders van de eerste kruistocht afgelegd aan Alexius I in Constantinopel om de voormalige gebieden terug te geven, werd niet gerespecteerd. Delen van Klein-Azië en Syrië bleven in westerse handen. Het graafschap Edessa, het vorstendom Antiochië, het koninkrijk Jeruzalem en andere gebieden zoals het koninkrijk Cyprus onder de Lusignans, waren westerse creaties. Het meest pijnlijk voor de Byzantijnen was het ontstaan van het Latijnse keizerrijk van Constantinopel (1204-1261) dat de

hoofdstad Constantinopel, Thracië, het huidige Griekenland en een aantal Griekse eilanden omvatte. Hoewel Constantinopel van oudsher een toegangsweg was naar het Oosten, werd deze rol niet overgenomen door het Latijnse keizerrijk dat ingeklemd lag tussen de resten van het Byzantijnse keizerrijk, waar drie kleine keizerrijken waren ontstaan die de rechtmatigheid van de Latijnse aanwezigheid betwistten. Contacten met verder gelegen gebieden in het Oosten waren mogelijk via de Zwarte Zee, waar westerse handelsnederzettingen aanwezig waren. Dat werd de route voor de ontdekkingsreizigers en voor de missionarissen die door Rome uitgezonden werden. De ultieme wandaad van het uitroepen van het Latijnse

- 2 K. Ciggaar, 'Byzantine Self-Identity in the context of Byzantine-Latin relations during the period of the Crusades', in: *Constructions of Greek Past*, ed. H. Hokwerda (Groningen 2003) 101-115.

keizerrijk was de plundering van Constantinopel in 1204 en het verkopen en vernietigen van het erfgoed van Byzantium dat ook antieke Griekse kunst omvatte. De Latijnse keizers van Constantinopel, zwakke figuren in dienst van Venetië, zouden niet in staat zijn een zelfstandige politiek te voeren die een opening zou bieden naar Azië. Ze waren te veel afhankelijk van de handelspolitiek van Venetië waar winstbejag hoger stond aangeschreven dan een uitwisseling van ideeën.

In de elfde, twaalfde en dertiende eeuw, maar ook in latere tijden, circuleerden lijsten die een opsomming geven van de goede, soms van de slechte, eigenschappen van diverse volkeren. Deze anonieme lijsten, *De proprietatibus gentium*, gingen terug op eerdere lijsten waarin Europese en Aziatische volkeren worden genoemd. De *cupiditas Persarum*, de *superbia Romanorum*, de *ferocitas Francorum* maar ook, in dezelfde lijst, de *sapientia Grecorum* en de *consilia Chaldeorum* (de Syriërs) werden veroordeeld en geroemd. Een meer genuanceerde beeldvorming gaf een dubbele lijst, van positieve en negatieve kwalificaties, de *perfidia Persarum* en de *Persarum stabilitas*; de *Romanorum gravitas* (hier ontbreekt de negatieve kwalificatie); de *ferocitas Francorum* en de *Francorum fortitudo*; de *levitas Chaldeorum* en de *Chaldeorum sagacitas*. Voor de Grieken werd een negatieve term geïntroduceerd, de *fallatio Grecorum*, maar de *Grecorum sapientia* bleef gehandhaafd.³ De Grieken werden geroemd om hun wijsheid en hun geleerdheid, maar kregen als verwijt dat zij onbetrouwbaar waren. Naarmate de contacten tussen Oost en West toenamen veranderde ook de beeldvorming. De Latijnen konden met eigen ogen de wereld van Byzantium zien, hun *sapientia* en hun *fallatia*. In principe konden alle reizigers de Byzantijnse hoofdstad bezoeken. Een uitzondering vormden de kruisvaarders die slechts in kleine groepen werden toegelaten. In *Het verhaal van Alexios*, plaatst Anna Comnena, dochter van Alexius I (1081-1118), de mensenmassa van 1096 in de context van een recente sprinkhanenplaag.⁴ Johannes Kinnamos beschrijft de grote groepen westerse pelgrims die rondzwierven door de bossen en de bergen, als 'bedelaars'. Zonder eten en zonder geld waren ze op weg naar Jeruzalem.⁵ Deelnemers aan de tweede kruistocht roofden lood van de daken van de kerken in Constantinopel om het aan de Grieken te verkopen.

3 T. Mommsen ed., *Monumenta Germaniae historica, Auctores Antiquissimi*, XI (Berlijn 1894) 389-390, waar enkele varianten worden gegeven.

4 Anna Komnene, *Het verhaal van Alexios*, (Den Bosch 2001) 361-362.

5 John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus* (New York 1976) 137.

De taal en cultuur

Kennis van vreemde talen is een toegangspoort tot andere culturen. Weinig Latijnen meldden taalproblemen tijdens hun ontmoetingen met Grieken. Er waren genoeg Latijnen woonachtig in Constantinopel en elders om rondreizende landgenoten te helpen. Kooplieden uit de Italiaanse stadstaten hadden handelsnederzettingen en inwoners van Noord- en Noordwest-Europa dienden in het Byzantijnse leger, soms met hun eigen commandanten die Grieks moesten leren om te kunnen functioneren. Er bestond tevens een officiële tolkdienst voor buitenlandse bezoekers en voor het begeleiden van legers op doortocht over Byzantijs grondgebied. Interessant is de westerse bewondering voor de talenkennis van Byzantijnse prinsessen, een vaardigheid die deel uitmaakt van de *sapientia*. In het Franse heldendicht *La Chanson de Girart de Roussillon* (circa 1150) kan de dochter van de keizer van Byzantium vertalingen maken uit het Syrisch en het Grieks in het 'roman' (Frans). Ze kon ook teksten in het Latijn en Hebreeuws lezen. Ook haar gouvernante was zeer geleerd. Tijdens hun bezoek aan het Byzantijnse hof ontmoetten de Fransen deze dames, en maakten kennis met allerlei vormen van magie, ook een aspect van de kennis en kunde van de Griekse wereld. De magie in *Girart de Roussillon* doet denken aan de tovenarijen die vertoond werden tijdens het bezoek van Karel de Grote aan Constantinopel in de *Pèlerinage de Charlemagne*, een Franse roman uit dezelfde periode. In de Franse roman *Partonopeus de Blois* (circa 1189) vertelt een Byzantijnse prinses aan een westerse bezoeker dat ze de beste leraren heeft die men zich kan wensen. Ze heeft de Zeven Vrije Kunsten bestudeerd en geeft een indrukwekkende opsomming van al haar vaardigheden, zoals het maken van medicijnen.⁶

Dat deze bewondering niet op fantasie berust blijkt bij voorbeeld uit *Het verhaal van Alexios* van de reeds genoemde Anna Comnena. In het voorwoord van haar werk vertelt de prinses dat zij teksten van Aristoteles en dialogen van Plato heeft gelezen. Ook heeft zij het Quadrivium bestudeerd.⁷ De talenkennis van prinsessen aan het Byzantijnse hof laat zich gedeeltelijk verklaren door de buitenlandse afkomst van een aantal keizerinnen

6 *La Chanson de Girart de Roussillon*, ed. W.M. Hackett, 3 vols. (Parijs 1953-1955; herdruk in M. de Combarieu du Grès/G. Gouiran, met moderne Franse vertaling (Parijs 1993, 59, 71); *Partonopeus de Blois*, ed. J. Gildea, 3 vols. (Villanova 1967) I, 187, vv. 4589-4612. *Pèlerinage de Charlemagne*, ed. A.J. Cooper (met modern Franse vertaling) (Parijs 1925) 21-22, vv. 369s.

7 Anna Komnene, *Het verhaal van Alexios*, 109.

(Armeens, Georgisch, Westers etcetera). Reizigers uit het Westen konden gebruik maken van lijstjes met nuttige woorden en zinnetjes in het Grieks die in Latijnse letters waren getranscribeerd. In Franse romans van die tijd kan men soms dergelijke zinnetjes aantreffen. Grieks leren was niet populair bij de Latijnen. En als zij Grieks spraken, kregen ze het verwijt dat zij een 'barbaars' accent hadden. Anna Comnena zegt dit van Bohemond van Tarente, van Johannes Italos, en van de kruisvaarders die de naam Jabala (in Syrië) niet goed konden uitspreken.⁸ Ook tijdens de vierde kruistocht hoort men dergelijke verwijten.

Religie

Van oudsher hadden de Latijnen bewondering voor de rijkdommen van Byzantium, en vooral voor de fraai gedecoreerde kerken en kloosters met hun talrijke relikken. Kritiekloos vergaapte men zich aan de fraaie relikhouders met relikken die zich meer dan eens op miraculeuze wijze 'vermenigvuldigd' hadden. Bewondering was er ook voor het kloosterleven waar spiritualiteit en handenarbeid samengingen. *Lumen orientale* was de Latijnse term voor deze spiritualiteit die zichtbaar was in het Oosten maar ook door rondtrekkende oosterse monniken in West-Europa getoond werd.⁹ Tijdens de kruistochten bleef deze bewondering waarschijnlijk bestaan.

Voor kerkelijke gebruiken en theologische opvattingen van de orthodoxie was minder begrip. De verering van afbeeldingen van Christus, Maria en de vele heiligen in de oosterse kerk waren de Latijnen een gruwel. De keizer van Byzantium liet zich de 'heilige Keizer' noemen, de vertegenwoordiger van Christus op aarde, de dertiende apostel. De verschillen tussen Oost en West waren zo groot geworden dat men elkaar niet meer herkende, beter gezegd, niet meer erkende. De Grieks-orthodoxen en de andere oosterse christenen kregen het imago van afvalligen, van ketters, en soms van ongelovigen, een term die ook gebruikt werd voor de volgelingen van Mohammed. In het *Chanson d'Antioche* (circa 1149) worden de Grieken als ongelovigen afgeschilderd (de 'Grifons mescreans').¹⁰ De beeldvorming was negatief, geheel in de traditie van de *fallatio*.

8 Ibidem, 239, 244, 471.

9 P.M. McNulty en B. Hamilton, 'Orientale lumen et magistra Latinitas: Greek influences on Western monasticism (900-1100)', in *Le Millénaire du Mont Athos, 963-1963, Etudes et Mélanges*, I (Chevetogne 1963) 181-216.

10 S. Duparc-Quioç ed., *La Chanson d'Antioche* (Paris 1967) 61, 63, vv. 982, 1030.

Gedetailleerde tekening van Constantinopel uit 1535, bijna een eeuw na de Ottomaanse verovering van de stad. Uit: Rosamond McKitterick ed., *The Times Medieval World* (Londen 2003) 250.

Ook het uiterlijk van de Grieks Orthodoxe clerus werd een element van negatieve beeldvorming. De priesters in het Oosten droegen een baard. De rondtrekkende monniken in West-Europa waren al opgevallen, maar in het Oosten was dit fenomeen nog meer zichtbaar. Bij de Byzantijnen bestond er een negatief beeld van het kerkelijk leven van de Latijnen. Zij ergerden zich aan de afwijkende tradities en gebruiken in de kerk van het Westen. Anonieme traktaten zagen het licht waarin de dwalingen van het Westen werden beschreven. De metropoliet Constantijn Stilbes levert een interessant beeld met zijn *Geschrift tegen de Latijnen*, geschreven na de verovering van Constantinopel in 1204. Hij beschrijft de kerkelijke misstanden in de Latijnse wereld, het gebrek aan eerbied voor religieuze afbeeldingen en het gebrek aan respect voor oosterse heiligen. Het is een lange litanie die eindigt met een beschrijving van de heiligschennis van mensen en gebouwen tijdens de inname van Constantinopel, waarschijnlijk berustend op eigen waarneming.¹¹

11 J. Darrouzès, 'Le Mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins', *Revue des Etudes Byzantines* 21 (1963) 50-100.

De schat aan relieken in Byzantium vormde een grote aantrekkingskracht maar werd, vooral na de eerste kruistocht, steeds meer een bron van afgunst. Rooftochten om relieken in handen te krijgen hadden reeds plaats gevonden. In 1087 hadden inwoners van Bari de relieken van bisschop Nikolaas van Myra gestolen. De Venetianen, minder succesvol bij die gelegenheid, deden een nieuwe poging in 1100. Ze richtten veel schade aan in de kerk van Myra alvorens nog enkele relieken te 'ontdekken'. De toenmalige bisschop van Myra, geschokt door dit optreden noemde hen, volgens een westerse bron, 'wreder dan de Turken' die slechts de stad hadden aangevallen, terwijl de Venetianen het hele rijk verwoestten. Daarop trok hij zich de haren en de baard uit het hoofd over de 'crudeles Venetici'. In één van de wonderverhalen van de heilige wordt beschreven hoe de Grieken zich aan de voeten van de heilige wierpen ('ad pedes ejus sese prosternens, more Graecorum et lingua').¹² Men ziet duidelijk de verschillen in beeldvorming die deels te verklaren zijn door onheus gedrag, en deels door de verschillen in kerkelijke gebruiken. In het heldendicht *Girart de Roussillon* informeren de Franse gezanten naar de relieken van Andreus, Johannes, Paulus en Mattheus waarop de keizer de inventarislijst van relieken door een bisschop laat voorlezen.¹³ Afgunst was een slechte raadgever. In 1203 en 1204 vielen veel relieken ten prooi aan vernielzucht. Een aantal relieken werd geschonken aan vorsten en kerkelijke leiders in het Westen, een deel werd achter gehouden om tenslotte terecht te komen in westerse kerken en kloosters. De exodus van *religiosa* vormde een dieptepunt in de beeldvorming van Byzantium over de Latijnen.

Geschiedenis

Tijdens de kruistochten ging de geschiedenis van het Byzantijnse rijk een bijzondere rol spelen, een rol die de kruisvaarders niet konden of wilden begrijpen. In de ogen van de Latijnen manifesteerde zich hier de *fallatia Grecorum*, in de ogen van de Byzantijnen bleken de Latijnen op hun beurt onbetrouwbaar en, misschien een nog groter verwijt, zij bleken ongeletterd. De Latijnen vonden de keizer een onbetrouwbare bondgenoot toen zij Antiochië belegerden. De keizer vertrok na informatie over de komst van een invasieleger dat het Turkse garnizoen van Antiochië te hulp was gekomen.

12 *Translatio S. Nicolai*, in: *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, V (Parijs 1895) 253-281.

13 *La Chanson de Girart de Roussillon*, 61.

Een nederlaag voor de Latijnen leek nu onvermijdelijk en een aanval op Byzantijs grondgebied was een reële dreiging. De keizer wilde de bevolking van een aantal Griekse steden in veiligheid brengen. Nadat de Latijnen de stad met goddelijke hulp toch hadden veroverd weigerde Bohemond van Tarente, de nieuwe heerser van Antiochië, aanvankelijk de stad aan de keizer over te dragen. In 969 was de stad door de Byzantijnen veroverd maar viel in 1084/1085 door verraad in Turkse handen. De Byzantijnse structuur was nog grotendeels intact. Volgens de Byzantijnen hield Bohemond zich niet aan de leeneed. Anna Comnena bericht uitvoerig over de trouweloosheid van Bohemond en zijn landgenoten, de Normandiërs van Zuid Italië, en de andere Latijnen die naar het Oosten kwamen. De confrontaties leidden tot verbittering en negatieve beeldvorming over en weer. Pas in 1159 zou keizer Manuel I Comnenus, kleinzoon van Alexius I Comnenus, een officiële intocht houden in Antiochië.¹⁴

De inname van Constantinopel in 1204 was een dieptepunt voor de Byzantijnen. Hun stad werd ingenomen door de Latijnen, die hun taal niet kenden en hun religieuze tradities niet respecteerden. En hoewel voor de Byzantijnen een ieder die geen deel had aan de Romeinse cultuur (de Byzantijnse cultuur wel te verstaan) een 'barbaar' was, gold dit des te meer voor de Latijnen die bovendien ongeletterd waren en die hun eigen geschiedenis niet kenden en zelfs de beelden vernietigden van Romulus en Remus, de stichters van Rome. Bovendien ontbrak het hen aan elk gevoel van schoonheid toen zij de eeuwenoude fraaie beelden kort en klein sloegen.¹⁵ Maar omgekeerd kan men bij de Byzantijnen een gebrek aan historische kennis en inzicht vaststellen: zij konden en wilden de Latijnen niet zien als mede erfgenamen van het Romeinse Rijk. De Latijnen, van hun kant, verkochten hun medechristenen uit Constantinopel aan Islamitische landen en verscheepten de historische kunstschaten naar West-Europa en Alexandrië.¹⁶ Daar kocht al-ʿĀdil, de sultan van Egypte, van westerse handelaren scheepsladingen oorlogsbuit uit Constantinopel, waaronder *liturgica* als gouden ikonen.¹⁷ Het historisch erfgoed van Byzantium werd verkocht en verkwanseld aan West-Europa en de Arabische wereld.

14 Anna Komnene, *Het verhaal van Alexios*, 463-464.

15 Niketas Choniates, *Historia* (Berlijn 1975) 649, 650, 653; Duitse vertaling F. Grabler, *Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel* (Graz 1958) 234-235, 239.

16 Darrouzès, 81-86.

17 K. Ciggaar, 'Byzantine *spolia* in Egypt. Sultan Malik al-ʿĀdil and Byzantium's cultural heritage', in: *Acta of the congress Quarta Crociata*, (Venice, May 2-8, 2004), *Costantinopoli capta* (Venetië 2006), III, 663-682.

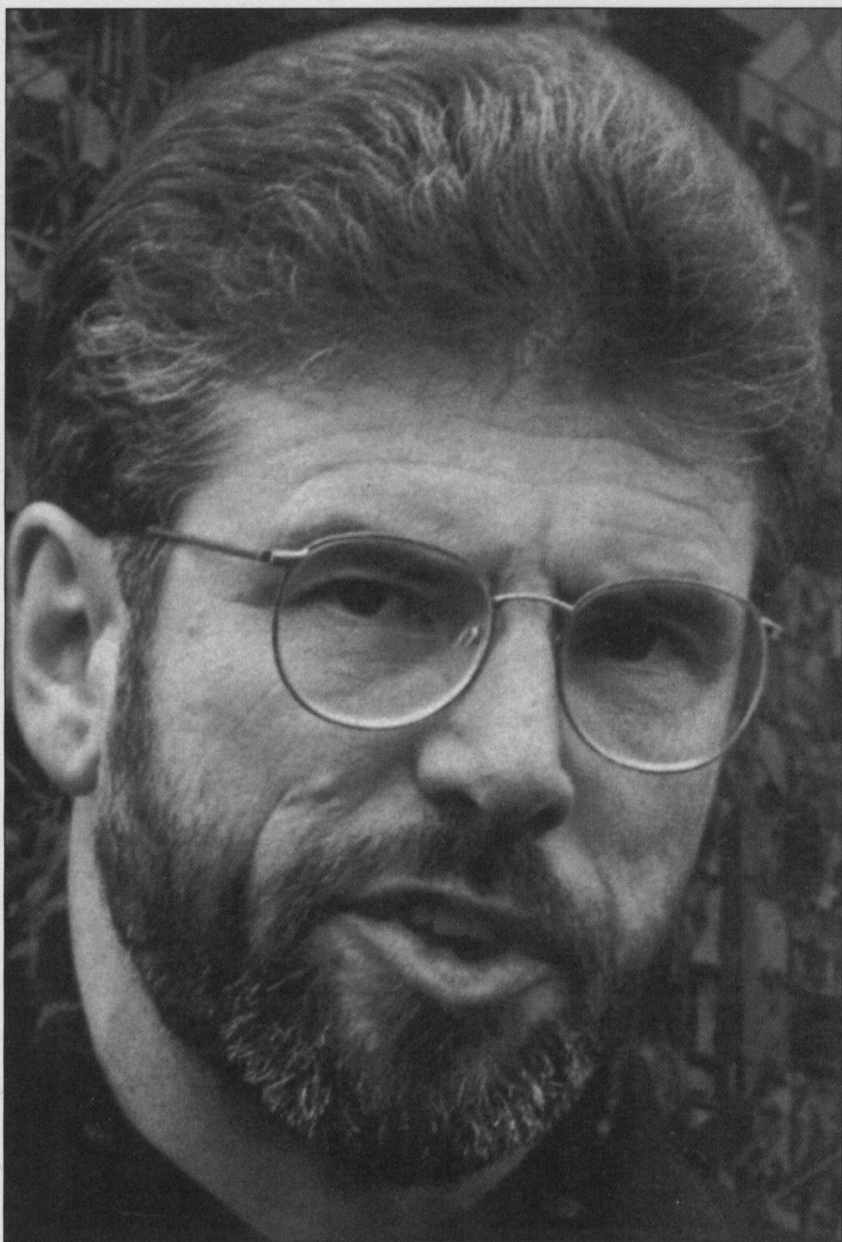
In de kruisvaardersstaten was de beeldvorming over Grieken nog negatiever. De Grieks-orthodoxen onder Latijns bestuur waren meestal Arabischsprekend, maar positieve eigenschappen hebben zij niet meer in de ogen van de Latijnen en dus in de beeldvorming. In bijna stereotype beschrijvingen worden zij steeds negatief beoordeeld. Zij hebben zich afgescheiden van Rome, zijn sluw, hebben weinig ervaring in oorlog voeren, zij dwalen in de kerkelijke leer en in het recht, en in vele andere zaken. Ze hebben hun eigen alfabet. Van de *Suriani* (waarschijnlijk de Arabischsprekende Grieks-orthodoxen, ook wel Melkieten genoemd) wordt gezegd dat zij, net als de Grieken een baard hebben. Eigenlijk waren de Latijnen de enigen die zich op dat punt onderscheidde.¹⁸ Jacques de Vitry, aartsbisshop van Akko (1216-1228), beschrijft hen met nog meer negatieve benamingen in zijn *Historia Orientalis*, een tekst die spoedig in het Frans zou worden vertaald. In zijn beschrijving van het Oosten spreekt hij over de fauna, flora, natuur verschijnselen en de volkeren die men er aantreft. Van de 'Suriiens' (waarschijnlijk de Arabischsprekende Grieks-orthodoxen) zegt hij dat ze in alles lijken op de Grieken ('comme li Griu et li houpil, treceor, mençoingnable, inconstant, ami de fortune, traïtor, legierement s'acinent as dons, une chose dient de la bouce, autre cose ont ou cuer').¹⁹ Behalve met Arabieren kwamen de kruisvaarders in de overzeese gebieden in contact met andere Aziatische volkeren, onder wie de Mongolen.

De conclusie kan kort zijn. In de beeldvorming van het Westen over Byzantium verdwenen de positieve elementen. In Byzantium, waar in geschreven bronnen aanvankelijk nauwelijks sprake was van beeldvorming over het Westen, ontstond een negatief beeld van de Latijnen. Hun *fallatia*, een *topos* in westerse teksten, was slechts één van de vele pejoratieven. Over en weer heerste een diep wantrouwen waardoor samenwerking onmogelijk werd. *Barbarus* versus *barbatus*: een brug te ver voor verdere politieke contacten tussen Oost en West. De noodlottige militaire confrontaties waren een belemmering geworden, een barrière, die een vruchtbare uitwisseling van ideeën in de weg stond. Niettemin liet het Westen zich op vele terreinen inspireren door de cultuur van Byzantium.

18 Kedar, B.Z. 1998, 'The *Tractatus de locis et statu sancte terre ierosolimitane*', in *The Crusades and their Sources. Essays presented to Bernard Hamilton*, John France, W.G. Zajac (eds) (Aldershot 1998) 124 (de tekst wordt gedateerd tussen 1168 en 1198).

19 Jacques de Vitry, *La traduction de l'Historia Orientalis de Jacques de Vitry*, ed. Cl. Buridant (Parijs 1986) 120, ch. LXXIII.

Supplement

Afbeelding van Gerry Adams, sinds jaar en dag de politiek leider van Sinn Féin, de politieke tak van de IRA. Uit: David Sharrock en Mark Devenport, *Man of war, man of peace? The unauthorised biography of Gerry Adams* (Chatham 1997).